

Το ανεξίτηλο νήμα του ποιητικού μύθου

Από τον ΕΥΡΙΠΙΔΗ ΓΑΡΑΝΤΟΥΔΗ

Μαίρη Μικέ, *Ανθεκτική εκκρεμότητα. Ο μύθος της Πασιφάης σε νεοελληνικά λογοτεχνικά κείμενα του 20ού αιώνα*, Gutenberg, Αθήνα 2022, σελ. 184

Εξετάζοντας τον μύθο της Πασιφάης σε νεοελληνικά λογοτεχνικά, συγκεκριμένα σε ποιητικά, κείμενα του 20ού αιώνα, που εκτείνονται από το 1915 και φτάνουν μέχρι το 1986, αρχίζοντας με έργα του Παλαμά και του Σικελιανού και φτάνοντας μέχρι ποιήματα της Άντειας Φραντζή και της Αθηνάς Παπαδάκη, η Μαίρη Μικέ στη μονογραφία της ξαναπιάνει, ερευνητικά και συγγραφικά ώριμη από καιρό, το νήμα της ερμηνείας της πρόσληψης που έχει ο αρχαιοελληνικός μύθος από τη νεότερη ελληνική λογοτεχνία.

Επειδή το γενικότερο ζήτημα της πρόσληψης όψεων της ελληνικής αρχαιότητας από τη νεότερη ελληνική ποίηση είναι προφανώς κομβικό για την ανάπτυξη και την εδραίωση της νεοελληνικής φιλολογίας, θα κάνω μία γενική αναδρομή σε αυτό με ορισμένες βασικές παρατηρήσεις που θα με φέρουν στην έξοδο από τον λαβύρινθο, στο βιβλίο της Μικέ. Είναι κοινός τόπος ότι οι σημαντικότεροι ποιητές της νεότερης ελληνικής λογοτεχνίας, σε όλη τη διάρκεια της εξέλιξής της, από τον Σολωμό και τον Κάλβο μέχρι τον Παλαμά, και από τον Σικελιανό και τον Καβάφη έως τον Σεφέρη, τον Ελύτη και τον Ρίτσο, αξιοποίησαν υλικό της αρχαίας ελληνικής, ιδίως της γραμματειακής παράδοσης, κατά τέτοιο τρόπο ώστε το υλικό αυτό να εγκλιματιστεί στο έργο τους και να καταστεί οργανικό στοιχείο της ιδιοσυστάσias του. Προφανώς η ίδια επισήμανση αφορά το σύνολο σχεδόν της ελληνικής ποιητικής παραγωγής, μειζόνων και ελασσόνων ποιητών και ποιητριών του 19ου και του 20ού αιώνα.

Η σχέση της νεότερης ελληνικής ποίησης με την ελληνική αρχαιότητα και ιδίως με την αρχαιοελληνική γραμματεία έγινε αντικείμενο ευρείας αναφοράς από τη λο-

Δαίδαλος και Πασιφάη, 45-79 μ.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Νάπολης.

γοτεχνική και τη φιλολογική κριτική ήδη από τα μέσα του 19ου αιώνα, ενώ συστηματοποιήθηκε στη διάρκεια του 20ού αιώνα και μέχρι τις μέρες μας, σε συνάρτηση με την ανάπτυξη και την πρόοδο της νεοελληνικής φιλολογίας ως επιστημονικού πεδίου. Σήμερα η σχετική βιβλιογραφία είναι αρκετά ογκώδης, αποτελούμενη από άρθρα, ειδικές μονογραφίες, συλλογικούς τόμους και πρακτικά συνεδρίων, ενώ επίσης είναι πλούσια σε πορίσματα και προτάσεις. Σε αυτή την ογκώδη βιβλιογραφική συγκομιδή έρχεται να προστεθεί η μονογραφία της Μικέ.

Αξίζει να γίνει ειδική μνεία στη σημαντική συνεισφορά φιλόλογων του ακαδημαϊκού χώρου με ειδίκευση στις κλασικές σπουδές στη διερεύνηση της σχέσης νεότερων ελλήνων ποιητών με την ελ-

ληνική αρχαιότητα και ιδίως με την αρχαία γραμματειακή παράδοση. Αναφέρω ενδεικτικά τον Δανιήλ Ιακώβ, τον Μ. Ζ. Κοπιδάκη, τον Δ. Ν. Μαρωνίτη, τον Μιχαήλ Πασχάλη, τον Ι. Ν. Περυσινάκη και τον Θεόδωρο Στεφανόπουλο. Στις εργασίες των παραπάνω κλασικών φιλόλογων, που συνδυάζουν λιγότερο ή περισσότερο κατά περίπτωση την πραγματολογική τεκμηρίωση με την ερμηνευτική δεινότητα, οι νεοελληνιστές αναμφίβολα οφείλουμε πολλά. Εντοπίζοντας αρχαιοελληνικές πηγές ή παράλληλα χωρία, είτε προσκομίζοντας χρήσιμα πραγματολογικά στοιχεία, οι κλασικοί φιλόλογοι συνέβαλαν καιρίαι στην ερμηνεία του έργου νεότερων ελλήνων ποιητών. Εννοείται ότι σε αυτή την αξιέπαινα σχολαστική και συνάμα αποκαλυπτική ανίχνευση του αρ-

χαιοελληνικού υποστρώματος νεότερων ποιητικών έργων σημασία δεν έχει η πιστοποίηση της ποσότητας των αρχαιοελληνικών αναφορών, αλλά η διακρίβωση της ποιοτικής λειτουργίας τους, με άλλα λόγια το αν και κατά πόσο αυτές συμβάλλουν στην ιδιοσυστάσια κάθε ποιητικού έργου.

Και από αυτή την άποψη, με τις σχετικές εργασίες των σύγχρονων κλασικών φιλόλογων σημειώθηκε σημαντική πρόοδος σε σύγκριση με το παρελθόν, όταν το ενδιαφέρον κλασικών φιλόλογων για τη νεότερη λογοτεχνία λειτουργούσε ως εκδήλωση του υπό περιστάσεις ασφυκτικού εναγκαλισμού της κλασικής φιλολογίας με τη νεοελληνική φιλολογία. Η επισκόπηση της αρχαιονομικής φιλολογικής μας κριτικής δείχνει τη σαφή μετάθεση από την αναζήτηση των προτύπων απευθείας στην αρχαιοελληνική γραμματεία, στις διαμεσολαβήσεις τους μέσα από νεότερα κείμενα. Επίσης ενώ οι παλαιότεροι φιλόλογοι, κλασικής και μη ειδίκευσης, περιορίζονταν κυρίως στο να προσκομίζουν ποσότητα υλικού, οι σύγχρονοι κλασικοί φιλόλογοι έστρεψαν και εντοπίζουν πλέον την προσοχή τους κατά βάση σε ενδοκειμενικές ποιοτικής υφής λειτουργίες του διαλόγου μεταξύ των σύγχρονων ποιητικών και των αρχαίων κειμένων. Αν θεωρήσουμε τα πράγματα από αυτή την άποψη, θα έλεγα ότι υπήρξε ανταπόδοση της οφειλής: οι κλασικοί φιλόλογοι έμαθαν και μαθαίνουν πλέον και από τους νεοελληνιστές για το πώς και γιατί μελετούμε τη διαλογική σχέση της νεότερης ποίησης με την ελληνική αρχαιότητα.

Στις κατά καιρούς και με διάφορες αφορμές ενασχολήσεις μου με το ζήτημα της σχέσης της νεότερης ελληνικής ποίησης, ειδικότερα εκείνης του 20ού αιώνα, με την ελληνική αρχαιότητα επεσήμανα και σχολίασα τέσσερις βασικές παραμέτρους για τη μελέτη αυτής της σχέσης. Θα τις επαναλάβω εδώ εν συντομία, προκειμένου να θέσω, στη

βάση αυτών των παραμέτρων, ερωτήματα που αφορούν στο βιβλίο της Μικέ και να δώσω τις δικές μου απαντήσεις. Προηγουμένως, και αφού πληροφορήσω ότι στο βιβλίο εξετάζεται η πρόσληψη του μύθου της Πασιφάης σε ποιητικά έργα (ποιήματα και έμμετρα ποιητικά δράματα), κατά τη χρονολογική σειρά της δημοσίευσής τους, του Παλαμά, του Σικελιανού, του Εγγονόπουλου, ξανά του Σικελιανού, του Εμπεϊρικού, του Σαχτούρη, του Καζαντζάκη, του Ρίτσου, της Φραντζή, της Παπαδάκη και του Θανάση Χατζόπουλου (στα «Επιλεγόμενα»), παραθέτω την εισαγωγικά δηλωμένη πρόθεση της Μικέ να προτείνει «ερμηνείες που προκρίνουν συνδυασμούς θεωρητικών προτάσεων με ιδεολογικά/πολιτισμικά συμφοραζόμενα» (σ. 13).

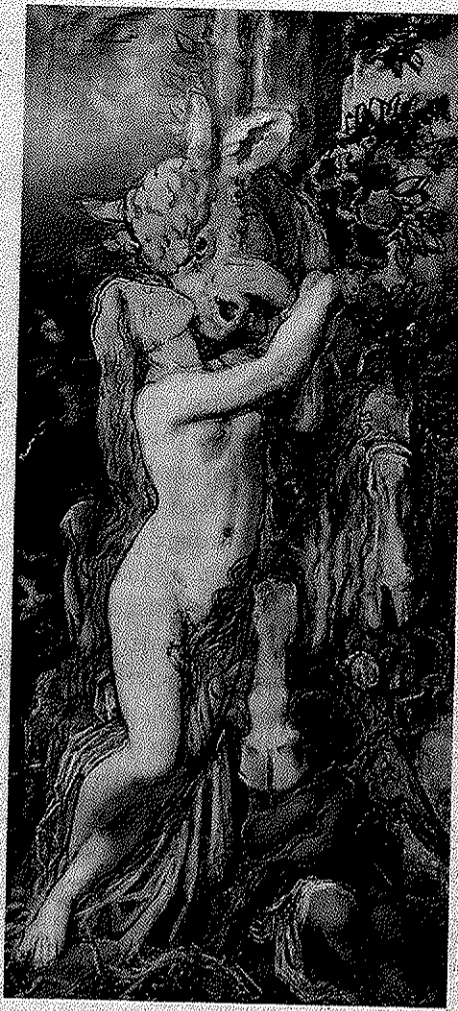
Η πρώτη παράμετρος έγκειται σε μια πρωταρχική δυσκολία. Συγκεκριμένα στο γεγονός ότι ένα νεότερο ποιητικό έργο μπορεί να χρησιμοποιεί στοιχεία προερχόμενα από διακριτές μεταξύ τους εκφάνσεις ή όψεις της αρχαιότητας. Έτσι η ποιητική πρόσληψη της μπορεί να σημαίνει χρήση της αρχαιοελληνικής γραμματικής, γλώσσας ή τέχνης, αλλά και εκμετάλλευση της ιστορίας και του μύθου, ακόμη και αξιοποίηση μιας παρακαταθήκης αρχετυπικών ονομάτων, συμβόλων και αξιών στα οποία αναγνωρίζουμε αρχαιοελληνική καταγωγή. Αν πάλι, η ρητή ή κρυπτική αναφορά ενός νεότερου ποιητικού έργου σε διαφορετική όψη της ελληνικής αρχαιότητας συνεπάγεται κι έναν διαφοροποιημένο τρόπο χρήσης της αρχαιότητας (κι αυτό συνήθως συμβαίνει), γίνεται αντιληπτό ότι οι τρόποι της ποιητικής πρόσληψης κάθε είδους αρχαιοελληνικού υλικού αλληλοδιαπλέκονται μέσα σ' ένα σχεδόν λαβυρινθώδες δίκτυο.

Στην περίπτωση του βιβλίου της Μικέ ο προσανατολισμός της στο λαβυρινθώδες δίκτυο γίνεται με το σταθερό νήμα του μύθου της Πασιφάης. Εξάλλου οδοδείκτες του μύθου στα εξεταζόμενα ποιητικά κείμενα είναι οι ρητές ή άμεσες θεματοποιήσεις του σχετικού μύθου, κυρίως ειδικά της Πασιφάης και δευτερευόντως των άλλων προσώπων που εντάσσονται στον μυθολογικό κύκλο της πάντως, η Μικέ σε ορισμένα κείμενα ανιχνεύει εύστοχα και λιγότερο πρόδηλες, κρυπτικές μνείες του μύθου. Αυτή η περιδιάβαση αποφέρει ενδιαφέρουσες ερμηνείες, εστιασμένες στην αξιοποίηση από τους ποιητές της Πασιφάης ως αρχετυπικού ονόματος και συμβόλου, καθώς προϋποθέτει την ευρεία εποπτεία της σχετικής βιβλιογραφίας ανά περίπτωση ποιητή και ποιήματος, αξιοποιεί σταθερά τη συγκριτολογική σκοπιά θεώρησης των κειμένων και γίνεται με ακριβή μεθοδολογικά εργαλεία.

Η δεύτερη βασική παράμετρος έγκειται στη λειτουργία που η αρχαιογνωσία ή η αρχαιομάθεια των νεότερων ελλήνων ποιητών είχε κατά εποχές. Γενικά στην πε-

ρίοδο από τον Σολωμό μέχρι τους ποιητές της γενιάς του 1930 ό,τι ονομάζουμε κλασική παιδεία λειτουργούσε ως αναφαίρετος όρος ή σκελετός της μορφωτικής συγκρότησης των περισσότερων ποιητών, ενώ η αρχαιογνωσία τους συνδέθηκε με την ποιητική αξία τους και εμμέσως συνέβαλε στην τοποθέτησή τους σε υψηλές θέσεις του λογοτεχνικού κανόνα. Ανεξάρτητα, δηλαδή, από τον τρόπο ή τους τρόπους με τους οποίους κάθε νεότερος Έλληνας ποιητής προσέλαβε στοιχεία του αρχαίου ελληνικού κόσμου και ειδικότερα της γραμματικής του, η «δημιουργική αρχαιογνωσία», σύμφωνα με τον όρο του Π. Δ. Μαστροδημήτρη, αναγόταν και ανάγεται σε αξιολογικό κριτήριο του ποιητικού έργου του. Η πιστοποίηση από την κριτική ότι ένας ποιητής γνωρίζει και αξιοποιεί την αρχαία ελληνική γλώσσα και τη γραμματειακή της παράδοση λειτουργήσε σταθερά ως στοιχείο ποιοτικής υπεροχής του έργου του. Αν δεχτούμε ότι όλοι οι θεωρούμενοι ως μείζονες ποιητές μας στον 19ο και στον 20ό αιώνα, συνέκλιναν, μέσα από διαφορετικές οδούς ο καθένας, προς μια κοινή κατεύθυνση, εκείνη του δημιουργικού διαλόγου με την ελληνική αρχαιότητα (δεν υπαινίσσεται μία κανονικοποιημένη συμπεριφορά, αλλά παρατηρώ μία μακροσκοπική ομοιότητα, χωρίς να παραβλέπω τις κατά περίπτωση διαφορές), το ενδιαφέρον ερώτημα που τίθεται είναι πόσο μέσα στις συγγραφικές στρατηγικές των λεγόμενων μείζονων ποιητών περιλαμβάνονταν και η ποικίλη εκδήλωση της δημιουργικής αρχαιομάθειας ή ελληνομάθειάς τους. Με άλλα λόγια, πρέπει να αναρωτηθούμε αν στην ελληνική αρχαιότητα αναφέρεται όχι τόσο ο αρχαιογνώστης ποιητής, όσο ο ποιητής που επιλέγει να εκδηλώσει αρχαιογνωστική συμπεριφορά. Αυτή η αρχαιογνωστική συμπεριφορά προσδιορίστηκε από τους ειδικούς όρους με τους οποίους η λογοτεχνική κοινότητα, η λογοτεχνική κριτική και ευρύτερα η κοινωνία κάθε εποχής, που ούτως ή άλλως είναι συγκοινωνούντα δοχεία, αντιλαμβάνονταν τη σχέση τους με την αρχαία ελληνική παράδοση.

Λαμβάνοντας υπόψη αυτές τις σκέψεις, με στόχο να αναγνώσω συνδυαστικά τα ποιητικά έργα που εξετάζει η Μικέ και τις ερμηνείες τους από την ίδια, θα έλεγα ότι ο Παλαμάς, ο Σικελιανός και ο Καζαντζάκης εκδηλώνουν αρχαιογνωστική συμπεριφορά, εν προκειμένω με τα αρχαιομυθικά ποιήματά τους για την Πασιφάη και τον ευρύτερο κύκλο της, λόγω και μέσω της λειτουργίας της συμπεριφοράς αυτής για τον σχηματισμό του αρκετά συνεκτικού ποιητικού κοσμοειδώλου τους στο οποίο η ελληνική αρχαιότητα είναι θεμέλιος λίθος ή γόνιμο έδαφος όπου το νεότερο

Γκυστάβ Μορώ, Πασιφάη, περ. 1880, λάδι σε καμβά, Εθνικό Μουσείο Γκυστάβ Μορώ, Παρίσι.

ποιητικό έργο έχει ριζώσει. Με τους νεότερους ποιητές και ποιήτριες, εν προκειμένω τον Εγγονόπουλο, τον Εμπεϊρικό, τον Σαχτούρη, τον Ρίτσο, τη Φραντζή, την Παπαδάκη και τον Χατζόπουλο, ο μύθος διασταυρώνεται, μετασχηματίζεται και αναδημιουργείται, για να χρησιμοποιήσω ρηματικές διαπιστώσεις της Μικέ αναφορικά με την πρόσληψη και αξιοποίηση του μύθου, μέσα σε ένα πολύ πιο ανοιχτό και διαρκώς μετασχηματιζόμενο πεδίο. Η μετατόπιση αυτή προφανώς συναρτάται τόσο με τις ιδεολογικές όσο και με τις τεχνολογικές αλλαγές που επήλθαν στο μεταξύ, όπως και με τις ευρύτερες ιστορικές και πολιτισμικές εξελίξεις. Γι' αυτό και η Μικέ, διατρέχοντας το πρωτογενές υλικό της, πολύ εύστοχα το κατανέμει σε ενότητες, στη βάση των μετατοπίσεων για τις οποίες κάνω λόγο, τιτλοφορώντας τις ενότητες με τους τίτλους «Η εξορία» (Παλαμάς, Σικελιανός), Το «δράμα» (Εγγονόπουλος), «Η ιερότητα» (Σικελιανός), «Η αποθέωση» (Εμπεϊρικός), «Η διάλυση» (Σαχτούρης), «Η συνύπαρξη» (Καζαντζάκης), «Η συσκότιση» (Ρίτσος) και «Μυθολογία του γυναικείου σώματος» (Φραντζή, Παπαδάκη).

Η έννοια της ελληνομάθειας μάς μεταφέρει στην τρίτη βασική παράμετρο. Πρόκειται για τη σύνδεση ανάμεσα στην αρχαιομάθεια ή ελληνομάθεια και την πολιτισμική ταυτότητα του νεοέλληνα

ποιητή, όχι μόνο με την έννοια της επίγνωσης του πολιτιστικού δεσμού και της συνέχειάς του από το παρελθόν, αλλά και με την έννοια της συγκρότησης της εθνικής συνείδησής του, της αναγνώρισης των φυλετικών καταβολών του ή της ανεύρεσης των πνευματικών και συνάμα φυσικών προγόνων του. Αν δεχτούμε τη γενική παρατήρηση του Γκίλμπερτ Χάιετ ότι γενικά οι δυτικοί άνθρωποι «στις περισσότερες πνευματικές και διανοητικές μας δραστηριότητες είμαστε εγγόνια των Ρωμαίων και διατέγγονα των Ελλήνων», πολλοί νεότεροι Έλληνες ποιητές, ανάμεσά τους και ποιητές του 20ού αιώνα, εκδήλωσαν μια τέτοια αρχαιογνωστική συμπεριφορά που πρόβαλε έναν βαθμό συγγένειας με τους αρχαίους Έλληνες πολύ στενότερο από εκείνον των διατέγγονων, τον βαθμό συγγένειας των άμεσων κληρονόμων. Με άλλα λόγια, για αρκετούς νεότερους Έλληνες ποιητές η αρχαιογνωστική συγκρότηση του έργου τους εξαρτήθηκε όχι μόνο από καλλιτεχνικούς αλλά και από ιδεολογικούς στόχους, στόχους που αντανάκλασαν βέβαια σε γενικές ιδεολογικές ροπές της εποχής τους. Η ιδεολογικοποίηση της χρήσης της αρχαιότητας είναι εξόφθαλμη στα ποιητικά κείμενα του 19ου αιώνα, ενώ η ιδεολογική χρήση της αρχαιότητας γενικώς λανθάνει στα ποιητικά έργα του 20ού αιώνα, χωρίς ωστόσο οι διαφορές μεταξύ των κειμένων, παλαιότερων και νεότερων, να είναι ριζικές.

Βεβαίως, ειδικά ο μύθος της Πασιφάης, με τη σεξουαλικά αποκλίνουσα βασίλισσα στο κέντρο του, δεν ενδείκνυται εκ πρώτης όψεως για την προβολή της συνέχειας των νεοελλήνων ποιητών, και δη των ανδρών, από την ελληνική αρχαιότητα. Ωστόσο, οι ποιητικές «αναγνώσεις» του συγκεκριμένου μύθου από τους ποιητές και ποιήτριες του 20ού αιώνα, όπως δείχνει πολύ πειστικά με τις ερμηνείες της η Μικέ, είναι εν ταυτώ αισθητικές και ιδεολογικές, με την πλάστιγγα να γέρνει κατά περίπτωση ποιητή, ποιήματος και συγκυρίας προς τη μία ή την άλλη πλευρά. Σημειώνω, ενδεικτικά, ότι στην περίπτωση των ποιητριών Φραντζή και Παπαδάκη η «θετική» πρόσληψη του μύθου εγγράφεται στο αισθητικό και ιδεολογικό πλαίσιο της έμφυλης συνείδησης σε μία εποχή, στις αρχές της μεταπολίτευσης, που το γυναικείο ζήτημα τίθεται επιτακτικά και με διαφορετικούς από το παρελθόν όρους εντός της κοινωνίας και εντός της λογοτεχνίας. Γενικά, πιστεύω ότι στη βάση του στοχαστικού πλαισίου που ορίζουν η δεύτερη και η τρίτη παράμετρος μπορούμε να αντιληφθούμε ευρύτερα τις μεταμορφώσεις του μύθου της Πασιφάης, όπως τις επισκοπεί η Μικέ στο παρακάτω παράθεμα, αναφερόμενο όχι μόνο στα ελληνικά, αλλά και σε ξένα έργα, και όχι μόνο σε λογοτεχνικά αλλά και σε γενικότερα καλλιτεχνικά έργα:

«Οι αντιδράσεις και οι στάσεις σύγχρονων ποιητών και καλλιτεχνών απέναντι στον μύθο ποικίλουν και μπορούν να κυμαίνονται από τον αποτροπισμό, την κατάκριση και την περίσκεψη έως τη συμπάθεια και τη συναισθηματική σύγκλιση· κάποτε ενισχύουν το μυθικό σύμβολο [...] με ισχυρά ιστορικά και ιδεολογικά συμφραζόμενα ή με την προσπάθεια για την άμβλυνση του ορίου ανάμεσα στο ανθρώπινο και το ζωικό (εξανθρωπισμός του ταύρου ή/και αποκτήνωση της Πασιφάης), το πολιτισμένο και το απολίτιστο, την υγεία και την τρέλα ή ακόμα ανάμεσα στο (αρσενικό) νομιμοποιημένο, αυτό που δεν διασαλεύει την τάξη και τους νόμους κι επιδεικνύει σταθερότητα ως προς τις εκδηλώσεις του και στο (θηλυκό) άνομο, κολασμένο και αχαλίνωτο πορνικό πάθος επιχειρώντας αντιστροφές και μετασχηματισμούς που κάποτε μπορεί να οδηγήσουν από την αποθέωση έως την καταβαράθρωση. Άλλοτε πάλι τροποποιούν την οπτική τους γωνία καταθέτοντας μια διαφορετική ερμηνεία και οπτική κρατώντας ίσως ως πολύτιμο πρόπλασμα τον αρχετυπικό μύθο της βασίλισσας» (σ. 28-29).

Σχολιάζω συμπληρωματικά: οι προσλήψεις του μύθου βεβαίως εξατομικεύονται, ως μέρος μιας ισχυρής καλλιτεχνικής αυτοσυνειδησίας· συνάμα, όμως, εντάσσονται, εκούσια ή αναπόδραστα, στο ευρύτερο, συλλογικό πλαίσιο του καιρού τους και του τόπου τους – και οι καιροί και οι τόποι αλλάζουν. Η ώσμωση ανάμεσα στις εξατομικευμένες προσλήψεις του μύθου και την ένταξή τους σε ευρύτερα συλλογικά πλαίσια στηρίζει την ανθεκτική εκκρεμότητα του μύθου στην ποίησή μας.

Η τέταρτη βασική παράμετρος αφορά το είδος και το βάθος του διαλόγου με τη γραμματειακή και ειδικότερα τη λογοτεχνική παράδοση και έγκειται, συγκεκριμένα, στη διερεύνηση του ζητήματος αν η, κάθε φορά φανερή ή πιθανολογούμενη, σχέση είναι άμεση ή διamesολαβημένη, έχει δηλαδή ως πηγή απευθείας το αρχαίο κείμενο ή έχει ως πηγή μεταφράσεις ή νεότερες λογοτεχνικές επεξεργασίες της πρωταρχικής πηγής. Αρχικά ο εντοπισμός μιας αρχαιοελληνικής πηγής σε ένα νεότερο ποιητικό κείμενο δεν σημαίνει αυτονόητα τη συνειδητή πρόθεση του νεότερου ποιητή να αξιοποιήσει τη συγκεκριμένη πηγή, δηλαδή να δανειστεί ή να υπαινιχθεί το κειμενικό υλικό ή το περιεχόμενο ενός αρχαίου κειμένου. Αυτό, όταν συμ-

βαίνει στις περιπτώσεις της εστιασμένης διακειμενικότητας, πρέπει να τεκμαίρεται από στοιχεία του νεότερου ποιητικού έργου. Συχνά η χρήση της πηγής γίνεται ασυναίσθητα ή συνειρμικά. Τα όρια, επίσης, ανάμεσα σε αυτό που πράγματι συνιστά αναφορά στην αρχαία γραμματεία ή την αρχαιότητα ή είναι κοινός τόπος είναι δυσδιάκριτα. Η παλαιότερη λογοτεχνική και φιλολογική κριτική είχε την τάση να παραλληλίζει και να συσχετίζει νεότερα ποιητικά κείμενα με αρχαιοελληνικά πρότυπα τους, παραβλέποντας ότι στη μεγάλη πλειονότητα των περιπτώσεων τα νεότερα αυτά κείμενα είχαν την αφορμήσή τους όχι απευθείας σε κάποια αρχαία πηγή, αλλά σε κάποια ή κάποιες από τις ευρωπαϊκές επεξεργασίες της. Η μεγάλη πλειονότητα των άξιων λόγου αναφορών της νεότερης ελληνικής ποίησης στην αρχαιοελληνική γραμματεία και ειδικότερα στη λογοτεχνία δεν οφείλονται σε πρωτογενή επαφή με τα αρχαία υπο-κείμενα, ενώ μέσα στο δυσεξιχνίαστο δίκτυο των διακειμενικών στόχων τους εξέχουσα θέση έχουν σύγχρονα τους ομόγλωσσα ή ευρωπαϊκά λογοτεχνικά έργα.

Ο τρόπος με τον οποίο η Μικέ χειρίζεται ερμηνευτικά το υλικό της δείχνει ότι έχει πλήρη επίγνωση της τέταρτης παραμέτρου. Γι' αυτό αλλάζει, με την οφειλόμενη ως προς τη συνθετότητα του πρωτογενούς υλικού ευελιξία, τον φακό της εστίασής της σε κοντινό ή σε ευρυγώνιο, αναλόγως του κάθε φορά εξεταζόμενου κειμένου. Για παράδειγμα, στην περίπτωση του ποιήματος του Ρίτσου «Ο νέος χορός» διερευνά τη σχέση του με συγκεκριμένες αρχαίες και νεότερες πηγές. Τα περισσότερα, όμως, εξεταζόμενα κείμενα δεν προσφέρονται για την ανάδειξη στοιχείων εστιασμένης διακειμενικότητας, τύπου πηγών· πρόκειται, με άλλα λόγια, για αρχαιοθέμα, αρχαιομύθα ειδικότερα, και όχι αρχαιογνωστικά λογοτεχνικά έργα – και γι' αυτό η εστίαση σε αυτά είναι μακροσκοπική. Συνάμα, μία από τις βασικές αρετές του βιβλίου είναι η διασύνδεση των ποιημάτων στον άξονα της μεταξύ τους διακειμενικής-συγκριτολογικής θεώρησης, έτσι ώστε να αναδεικνύεται ένα σύνθετο πλέγμα έλξεων και απωθήσεων, εκλεκτικών συγγενειών και συνεχειών μέσα στον χρόνο της λογοτεχνίας, της ιστορίας, της ιδεολογίας και του μύθου.

Στους γενικότερους αρμούς της μονογραφίας της Μικέ αναφέρθηκα παραπάνω. Για την ύφανση του λόγου της στις λεπτομέρειές του, ύφανση που συμβάλει καιρία στην απόλαυση της ανάγνωσής, τουλάχιστον για έναν αναγνώστη του είδους μου, μπορώ να επαναλάβω ό,τι έγραψα σχετικά και για τη μονογραφία της *Δοκιμασίες. Όψεις του οικογενειακού πλέγματος στο νεοελληνικό μυθιστόρημα 1922-1974*, πριν από μερικά χρόνια, το 2019:

«Θα τονίσω ό,τι θεωρώ δείκτη ωριμότητας στο υπό εξέταση βιβλίο. Εννοώ τη στοχαστική πυκνότητα σε αγαστή άρμωση με τα μεταφορικά ποικίλματα του δοκιματικού ύφους της Μικέ. Με άλλα λόγια, για όποιον διαβάσει το βιβλίο, λιγότερο ή περισσότερο προσεκτικά, αυτό είναι ένα οικονομικό και καλογραμμένο αφήγημα, που διατηρεί, χάρη στη συναρπαστική πλοκή του, αμείωτο το ενδιαφέρον του αναγνώστη, όπως, θα τολμούσα να πω, ένα μυθοπλαστικό αφήγημα· χωρίς, βέβαια, ποτέ το δοκιματικό ύφος να ξεστρατίζει από τα επιβεβλημένα γνωρίσματα του επιστημονικού λόγου, δηλαδή την ευθεία αναφορά στο εξεταζόμενο πραγματολογικό πεδίο, τόσο το κειμενικό-λογοτεχνικό όσο και το ιστορικό και πολιτισμικό, και τη σαφήνεια των επιχειρημάτων που αρθρώνουν τις ερμηνευτικές προτάσεις επί αυτού του πεδίου».²

Το βιβλίο της Μικέ αναδεικνύει, όπως και ο τίτλος του δηλώνει, την ανθεκτική εκκρεμότητα αφενός του μύθου, εν προκειμένω της Πασιφάης, μέσα από τις ποιητικές του αναδημιουργίες και αφετέρου της δικής μας αναγνωστικής και ερμηνευτικής εντρυφήσης ως μελετητών σε αυτές τις αναδημιουργίες του μύθου. Έρχομαι λοιπόν να προσθέσω, αντι επιλογού σε αυτή τη βιβλιοκρισία, έναν ακόμα κρικο στην ατελειωτή αλυσίδα ή στο κόκκινο νήμα που εξακολουθούν να ξετυλίγουν ο μύθος και οι ποιητές του. Πρόκειται για το ποίημα του Κυριάκου Χαραλαμπίδη, «Μυστήριο», γραμμένο το 2018 και περιλαμβανόμενο στη συλλογή του *Η νύχτα των κήπων*, που εκδόθηκε πριν από μερικούς μήνες. Το παραθέτω εδώ, δίχως να το σχολιάσω – θα έλεγα μόνο ότι το ποίημα του Χαραλαμπίδη λειτουργεί ως ένα στοχαστικό και εύστοχο μετασχόλιο στα ποιήματα που εξέτασε διεισδυτικά η Μικέ στο βιβλίο της:

*Σε μία γωνιά του επίσημου σπηλαιού,
σαν πηγε προς νερού του ό Μίνως, ήρθε
σε άμεση έπαφή και πρόσωπο
με πρόσωπο
με τον Μινώταυρο. Παρέλυσε από φόβο!*

*Γιά να 'μαστε άκριβείς, και για την
ιστορία,
του πέσαν αίφνης τα βασιλικά του
κέρατα
κι έτρεμε σαν πουλι πάνω σ' άγγείο.*

*Ο λόγος είναι διότι τόσα χρόνια
καλλιεργούσε μύθους πώς τώ τέρας
που όνόμασε Μινώταυρο υπήρχε
και ήταν τού όνόματός του μέρος*

άλλα και των μεγάρων του προέκταση.

*Μπορεί στους πίθους πάρα εκεί
να κουλουριάζονταν
χταπόδια, και δελφίνια να πετούσαν
τή σκούφια τους, από ζωή σκιρτώντας,
όμως στο βάθος θέριε το χνότο
τ' άνηλεούς, άκόρεστου Μινώταυρου.*

*Θέλω να πώ –κι αν κάνω λάθος
διορθώστε με–
ότι τους μύθους άνθρωποι
τους φτιάχνουν,
πόσο δέ μάλλον βασιλιάδες τού είδους
Μινωικής Α γραφής!
Σοβαρευτείτε.
Σας όμιλώ για τέρας που ρυθμίζει
την κάθε σας ανάσα· και χρόνο και λαούς
όχι μονάχα τής θαλάσσης. Δείτε:
Σέρνουν μπροστά του έφτά παρθένων
μοίρες
κι άλλων έφτά πριγκίπων
σφιχτοδεμένους φόβους –
για τώ θεριό βορά και φόρο αίματος
στον Μίνωα, τόν Κύριο και θεό του.*

*Με τέτοια ό Μίνως τρώμαζε τόν κόσμο,
κάρφωνα την καρδιά τού κάθε χρήστη
που θα τολμούσε τώ όχι να προφέρει.*

*Είχε κι αυτός παιδιά δικά του, ώστόσο
δέν γεύτηκε ποτέ φόβο κανένα.
Νά 'ναι καλά ό Μινώταυρος, τού χάριζε
πλούτη και δόξα και τιμή. Και κάτι
άκόμα:
Η σαν φλογέρα χώρα του χόρευε,
τραγουδούσε
με μία χαρά παιδιού στην ζέγνοιαστη
καρδιά της.*

*Τα λέω αυτά, γιατί μόλις αντίκρισε
στ' άλήθεια τόν Μινώταυρο μπροστά του,
έγκλώβισε τόν τρόπο του στού φεγγαριού
τή χάση.
Κι ή Πασιφάη σαν έφτασε, ανάσκελα
τόν είδε
χαμιά να φτύνει τώ αίμα που είχε πάρει
με δόλο από τους άλλους.
Αυτή τώ ήξερε ήδη
μά τώ 'κρυβε (νόθο παιδι τώ τώλιγε
σκοτάδι):
δέν ήταν ό Μινώταυρος άνύπαρκτο
ένα τέρας
κι ό μύθος θα τελείωνε με τώ
δικό του τέλος.»³ ▲*

1 Gilbert Highet, *Η κλασική παράδοση. Ελληνικές και ρωμαϊκές επιδράσεις στη λογοτεχνία της Δύσης*, Μετάφραση Τζένη Μαστοράκη, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης 1988, σ. 41.

2 «Η ελληνική οικογένεια ως κρυμμένη κι ανοιχτή πληγή», *The Athens Review of Books*, τχ. 114, Φεβρουάριος 2020, σ. 24-26.

3 Κυριάκος Χαραλαμπίδης, *Η νύχτα των κήπων*, Αθήνα, Ικαρος 2022, σ. 37-38.